

УДК 27.87(438).9

АСАБЛІВАСЦІ З'ЯЎЛЕННЯ, РАСПАЎСЮДЖАННЯ І ДАКТРЫНЫ ВАЛЬДЭНСАЎ НА ТЭРЫТОРЫІ СУЧАСНАЙ Польшчы

А.В. ВАЛОДЗІНА

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск)

Разглядаюцца этапы з'яўлення і распаўсюджвання ерэтычнага руху вальдэнсаў на тэрыторыі сучаснай Польшчы да моманту пранікнення ў яе гусітаў. Аналізуюцца першыя ўзгадкі пра ерэтыкоў у папскіх булах, паведамленні сярэднявечных храністаў і інквізітарскія матэрыялы. Дзецца кароткае апісанне сацыяльнага складу (рамеснікі, ганьдзяры і сяляне), арганізацыі вальдэнскага руху і характарыстыка этнічнай прыналежнасці яго членаў (пераважна перасяленцы з нямецкамоўных тэрыторый са сваімі сем'ямі). Разгорнута (праз цытаты з лацінамоўных крыніц, перакладзеных упершыню на беларускую мову аўтарам) прыводзіцца апісанне дактрынальных асаблівасцяў польскіх вальдэнсаў, такіх як непрыняцце клятвы, права свецкай улады на гвалт, індульгенцый, царкоўных адлучэнняў і малітваў за памерлых, а таксама царкоўных пахаванняў, Чыстыцу, пакланення мошчам святых і інш.

Ключавыя словы: вальдэнсы, ерэтыкі, ерэтычныя рухі ў Польшчы, Пётр Цвікер, інквізіцыя ў Польшчы.

Уводзіны. Цікаваць да вальдэнсаў на тэрыторыі сучаснай Польшчы звязана, па-першае, з унікальнасцю гэтага ерэтычнага руху як адзінага, які дайшоў да нас з часоў Высокага Сярэднявечча; па-другое, з яго ўплывам на гусітаў і пратэстантаў, якія, у сваю чаргу, зрабілі вялікі ўнёсак у гісторыю і культуру Беларусі. Паколькі вальдэнсы змяшаліся з першымі і былі папярэднікамі другіх, даследаванне іх асаблівасцяў бачыцца карысным для вывучэння айчыннай гісторыі.

Асноўная частка. Разрозненыя ўзгадкі неідэнтыфікаваных ерэтыкоў

Вальдэнсы на тэрыторыі сучаснай Польшчы з'яўляюцца адносна рана, менш чым праз стагоддзе пасля першай прапаведзі Вальдо (70-я гг. XII ст.). Праўда, звесткі пра іх тут даволі ўскосныя і ўтрымліваюцца ў буле Папы Рымскага Аляксандра IV ад 17 красавіка 1257 года [1, S. 238].

Бо адкуль у некаторых частках каралеўства і валадарства найдаражэйшага сына нашага ўва Хрысце Святлейшага Караля Багеміі і памежных польскіх землях¹ памылкі нявер'я ўзмацніліся настолькі, што многія адхіліліся ад шляху ісціны ў адваротным кірунку для памылковай аддаленасці, разбуралі пабудаванае сваімі падманлівымі доказамі, што можа прывесці да гібельнага расшатвання муру артадаксальнай веры; Апостальскі прастол старанна выкарыстоўваў належныя лекі супраць такіх падступных хітрыкаў, каб не распаўсюдзілася паціху гэтая хвароба, выкарыстоўваючы такіх вартых мужоў, якія б звярталі [ў каталіцкую веру] сваім пачэсным прыкладам чысціні і адукаванымі вуснамі ўмацоўвалі выратавальную дактрыну, каб іх святым служэннем вышэйадзначаныя правінцыі былі ачышчаны ад шкоднага ўплыву.

Сама була не называе секту, але некаторыя даследчыкі выказваюць меркаванне, што гэта былі адгалоскі руху, вядомага на тэрыторыі Чэхіі з 1244 г. [2, s. 294–295; 3, P. 113]. Дакладна вядома, што ў гэты час секта была распаўсюджана на тэрыторыях сучаснай Германіі і Аўстрыі, магчыма, сам Вальдо памірае на ўсходзе Еўропы падчас сваёй вандроўкі разам з верным спадарожнікам Віветам у Багемію прыкладна ў 1217 г. [4, p. 256; 5, p. 47]

Наступны раз неідэнтыфікаваныя ерэтыкі заўважаны на тэрыторыі Польшчы ў сувязі з дзейнасцю вроцлаўскага біскупа Генрыка ў 1314–1315 гг. Адрозні ў двух аналах мы маем спасылку на спаленне ерэтыкоў у 1315 г. у падначаленым яго юрысыдыкцыі горадзе Свідніцы (табл.).

Табліца – Вытрымкі з аналаў

ANNALES LUBENSES [6, S. 548–549]	ANNALES CISTERCIENSIIUM IN HEINRICHOW [7, S. 33–37]
У лета Божэа 1315 каля дня свята святога Іакава ² многія ерэтыкі колькасцю каля пяцідзесяці ці больш, разам са сваімі жонкамі і дзецьмі, былі спалены ў Свідніцы; ва Вроцлаве і іншых гарадах таксама многія былі спалены.	У лета Божэа 1315 у Сілезіі: у Свідніцы, у Вроцлаве і ў іншых месцах было спалена мноства ерэтыкоў.

У тым жа 1315 г. у Свідніцы па антыерэтычнай справе быў скліканы трыбунал у складзе дамініканцаў, францысканцаў і прадстаўнікоў свецкіх уладаў пад кіраўніцтвам памочніка вроцлаўскага біскупа Паўла з Банча. Сярод абвінавачаных сустракаліся нават жанчыны. Па яго выніках не менш за чатыры чалавекі былі адпраўлены на вогнішча. Яшчэ адным распаўсюджаным у той час пакараннем была канфіскацыя маёмасці і выгнанне [8, s. 2].

¹ Фармулірока “на польскім памежжы” (“RegisBoemorumetPolonieconfiniis”) можа мець 2 пераклады з лаціны: “на тэрыторыі Польшчына памежжы з Чэхіяй і “ў Чэхіі на мяжы з Польшчай”.

²Прыкладна 25 ліпеня 1315 г.

Прыкладна ў гэты час і пачынае сваё існаванне інквізіцыя на тэрыторыі польскай Сілезіі. Абставіны прызначэння інквізітараў, а таксама іх імёны мы можам знайсці ў лістах Папы Рымскага Іаана XXII вrocławскаму біскупу Генрыку, змешчаных у Сілезскім дыпламатычным кодэксе³ [9, S. 40–41, 49–50, 54–57, 72–74, 80–83]. Шэраг гэтых булаў не маюць дакладнай даціроўкі, але можна меркаваць, што напісаня яны ў 1315 г. або непасрэдна пасля яго.

У гэтых булах ізноў жа не сустракаецца найменне “вальдэнсы”, гаворка ідзе проста пра “ерэтыкоў”. Затое маюцца вельмі каштоўныя звесткі пра іх сацыяльны склад: перадусім купцы (з чаго можна зрабіць выснову, што ерась магла быць завезена нямецкімі гандлярамі з захаду), затым месцічы і магчыма нават клірыкі⁴:

- займаюцца аптывым і дробным гандлем;
- будзь то клірыкі ці міране [9, S. 54–55].

Цэлая була прысвечана недапушчальным паводзінам вікарыя царквы св. Елізаветы ў Вроцлаве Хельрэгія № 64 [9, S. 40–41]:

– моцна падазраецца ў ертычнай сапсаванасці;
– не атрымаўшы права прапаведваць, непачцівымі вуснамі пасеяў публічна пустыя словы, наколькі блюзнерскія і амаральныя, настолькі схізматычныя і вар’яцкія, што з-за яго ганьбы і нечысціні не толькі быў выгнаны, але і прымусяў жахнуцца ўсіх цнатлівых вернікаў, пры гэтым нехта з яго слухачоў, які быў спужаны з-за лёгкасці і схільнасці чалавека да граху, зваліўся ў прорву.

Асобна разглядаецца справа “служы” з № 89 [9, S. 72–74]

– Дыцыус Мацье з Мільхема, грамадзянін Вроцлава, слуга, наколькі быў выкрыты ў саўдзельніцтве ў многіх жахлівых баязбожнасцях, і ў тым, што ён спрыяў ерэтыкам.

Таксама мы ведаем, што ў секты былі свае “настаўнікі дактрыны”. Іх выкрыванню прысвечаны № 52 [9, S. 40–41]:

– пісар... , якія нядаўна ў Вроцлаў адкуль-небудзь прыбыў, прымае сабе імя, можа быць не беспадстаўна абвінавачаным у тым, што для выкладання навукі пісаць і чытаць выбірае сабе аддаленае месца і таемна праводзіць сходы, куды прываблівае моладзь і ішкаляроў, публічных жа і пачэсных месцаў Вроцлава, абраных для школаў, не без цяжкага падазрэння збягае і пазбягае.

Кары на ерэтыкоў накладаліся самыя розныя (аналагічнае пакаранне ўсім, хто дапамагаў парадай ці прытулкам, ці нейкім іншым чынам спрыяў):

- адлучэнне;
- пазбаўленне маёмасці;
- выгнанне з тэрыторыі гораду і дзяцэзіі;
- спаленне.

У 1318 г. усё яшчэ неідэнтыфікаваныя ерэтычныя рухі распаўсюджаны ўжо на біскупствы Міснійскае, Аламоўскае, Пражскае, Вроцлаўскае і Кракаўскае [10, S. 104]. У той жа час некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што адпраўка інквізітараў у дадзеныя правінцыі мела выключна прэвентыўныя меры [11, s. 7].

Далей колькасць інквізітараў толькі павялічвалася – чытаем булу ад 1326/7 г. [12, s. 62–63] – і іх дзейнасць ахоплівала амаль усю Польшчу (гаворка ідзе не пра канкрэтныя біскупствы, а пра “Каралеўства Польшча” агулам).

У булах Папы Рымскага ад 1327 і 1330 гг. пішацца, што ерэтыкі пранікалі на тэрыторыю каралеўства Венгрыя з Германіі і Польшчы (адпаведна, у Славакію з Малапольшчы). У 1327 г. трыбунал па пошуку ерэтыкоў маецца ў Камінскай дзяцэзіі. Папа даручае яму “змагацца супраць ворагаў крыжа, якія пранікаюць з Германіі і Чэхіі” [13, s. 8]. Инквізітар ў Кракаве ўзгадваецца і пад 1350 г. [12, s. 60].

Вызначыць прыналежнасць ерэтыкоў да нейкай канкрэтнай секты дастаткова складана. Самымі верагоднымі кандыдатамі выступаюць, найперш, вальдэнсы і бегінкі/бегарды або Браты Вольнага Духу як найбольш распаўсюджаныя ў дадзены перыяд на тэрыторыі Чэхіі, Аўстрыі і Германіі. Другі варыянт малаверагодны, бо якраз яны ў булах звычайна называюцца канкрэтна, таму напрацягу доўгага часу сярод навукоўцаў панавалі падыход да гэтых сектаў выключна як да вальдэнскіх. Хаця ў апошні час польскай даследчыцай Магдаленай Огурэк было выказана меркаванне пра прыналежнасць гэтых спаленых ерэтыкоў з Любяжскіх аналаў, а таксама тых, хто цяпеў пераслед біскупа Генрыка, да катараў [14, s. 1]. У доказ прыводзіцца цытата нейкага вальдэнса Энгільмара, што “*эсць іная група (gens), горшая за нас, якая не есь мяса*”. На вялікі жаль, у артыкуле адсутнічае спасылка на крыніцу паходжання цытаты, таму гэта можа застацца толькі гіпотэзай.

Узгадка ў больш позніх крыніцах, якія даюць нам самыя раннія даты

Першы раз узгадка менавіта вальдэнсаў на тэрыторыі Польшчы сустракаецца ў гісторыка XVI ст. Флацыўса Ілірыўса (1520–1575) у яго манументальным трактаце “Каталог тэкстаў ісціны” (Catalogus estium veritatis) ст. 719–720 [15]:

Тыя ж (вальдэнсы), якія накіраваліся ў Ламбардыю, многія былі даведзены да смерці выказваннямі сваёй ісціннай рэлігіі, і іх дактрына шырока распаўсюдзілася. Бо на ўсёй Італіі, а таксама Сіцыліі іх

³Ніжэй даецца двайная спасылка: нумар дакументы ў кодэксе і яго старонка.

⁴Далей прыведзены ўрыўкі з булаў.

догма настолькі пашырылася, што імператар Фрыдрых II выдаў супраць іх закон. Таксама ж у Германіі, а асабліва ў Эльзасе і ў наваколлях Рэйна, а таксама ў Багеміі, а адтуль далей ў Саксонію, Сілезію, Маравію і Польшчу дактрына іх перад 300-мі гадамі пашырылася. Бо ў Ламбардыі ў іх была школа або акадэмія ісціннай тэалогіі Хрыста. Усё гэта мы можам даведацца са старых інквізіцыйных кніг.

Інквізіцыя ў Багеміі і Польшчы супраць вальдэнсаў была ўсталявана каля 1330 года Гасподняга, калі былі сабраныя красамоўныя звесткі, што яны маюць звычку зносіцца з братамі з Ламбардыі, а таксама інквізіцыяй было выкрыта, што для навучання тэалогіі з Багеміі накіроўваюцца да сваіх папярэднікаў вальдэнсаў у Ламбардыю, у тую школу ці акадэмію.

У іншым творы ў таго ж аўтара мы сустракаем наступную згадку [2, s. 301–302]:

У мяне ёсць інквізітарскія кнігі, напісаныя да 300-ых гг., у якіх паведамляецца, што вучэнне секты вальдэнсаў было распаўсюджана ў Багеміі, Саксоніі, Сілезіі і Польшчы, і гэта вучэнне мела паходжанне з Ламбардыі і цызальпійскай Галіі. Тады ў Багеміі мелі звычку збіраць маёмасць і пасылаць братоў вучняў для пераймання ў школу тэалогіі.

Хутчэй за ўсё, звесткі аўтар атрымаў з матэрыялаў допытаў Шчэцынскага інквізіцыйнага трыбуналу (гл. ніжэй), частку з якіх ён першы апублікаваў.

Мы маем даныя пра дзейнасць у 30-ых гг. у Вроцлаве па загаду біскупа Нанкера інквізітар-дамініканца Яна з Швенкенфельду (ваколіцы Свідніцы), які разгарнуў акцыю як супраць канкрэтных асобаў Пятра Піранэнсіса (таксама вядомы як Пётр, сын Яна з Алівы) і Іанна Лютцэбургена, так і супраць руху бегінак у цэлым [16, s. 27].

Вучэнне вышэйадзначанага Пятра канкрэтызуе ў сваёй “Царкоўнай гісторыі” 1590 г. Абрахам Броўскі (крыніцай мог служыць каментар да Апакаліпсісу аўтарства самога Пятра, выданы пазней Ігнацам фон Дзёллігенрам [17, S. 527–535]). Ерэсіярх называе Рым Вавілонам, Рымскую Царкву – сінагогай Сатаны, а Папу – Антыхрыстам. Евангеллі, з яго пункту гледжання, трэба было разумець літаральна, і крыж таксама не меў ніякага сімвалічнага напаўнення. Некаторыя аўтары схільны бачыць у гэтых заявах вальдэнскі ўплыў [18, s. 184], хоць яны і былі характэрны для многіх ерэтычных цячэнняў таго часу. Антыклерыкальныя выступленні вроцлаўскіх мяшчан пад кіраўніцтвам нейкага Марціна, збеглага манаха-цыстэрцыянца з Грэнобля, праходзілі таксама пад лозунгамі, падобнымі да вальдэнскіх: дазвол прымаць споведзь несвятару, запрашэнне вандроўных святароў, ігнараванне царкоўнага адлучэння. Але гэта таксама пазнейшая канкрэтызацыя назвы ерэтычнага руху.

У 1380 г. у Пражскай, Лютамержскай і Аламоўцкай дыяцэзіях была праведзена акцыя супраць “тых асуджаных сялян-вальдэнсаў”, якая распаўсюдзілася і на Сілезскія землі [18, s. 185].

У канцы XIV – пачатку XV стагоддзя вядома супрацьстаянне вальдэнсам біскупа Вацлава (1382–1417) у Аўстрыі, Чэхіі, Маравіі, Цюрынгіі, Брандэнбургу і на Памор’і. У рамках гэтай дзейнасці ў 1398 г. у Вроцлаве быў спалены нехта Стэфан, чые 15 пунктаў веравучэння нагадваюць вучэнні Вікліфа і вальдэнсаў:

1. *Ён мае дух святы.*
2. *Ён, хоць і з’яўляецца міранінам, але пасланы прапаведваць.*
3. *І не толькі ён, але і ўсялякі вернік ці ўсялякі добры хрысціянін.*
4. *Дзеці будуць выратаваны, нават калі памруць нехрышчонамі.*
5. *Любы праведны міранін можа адпускаяць грахі і асвятляць цела Хрыстова, не могуць толькі тыя, хто робіць благое.*
6. *Падчас таінства на алтары не сапраўднае, а толькі выратавальнае (далей у тэксце – містычнае) цела Хрыстова.*
7. *Чысцец не існуе.*
8. *Не трэба пакланяцца ні святым, ні іконам.*
9. *Толькі надзельная малітва прамаўляецца дзеля малітвы.*
10. *Ніхто не клапаціцца пра прадвызначэнне і статус Рымскай Царквы.*
11. *Благія прэлаты не маюць ніякай улады ў царкве і*
12. *не трэба ім падпарадкавацца.*
13. *Адлучэнне недазваляльна.*
14. *Клясціся абсалютна недазваляльна.*
15. *Зло не ад царквы.*

Падкрэсліваецца, што ў дэбатах з дактарамі рымскай царквы Стэфан часта цытаваў вялікія ўрыўкі з Бібліі на памяць (характэрная рыса вальдэнсаў) [19, S. 251–252].

Апісанні вальдэнсаў, пакінутыя іх сучаснікамі

Найважнейшае значэнне для вывучэння гісторыі вальдэнсаў у Польшчы мае спіс міністраў секты вальдэнсаў 1391 г., напісаны прыёрам камінскіх цэлесцінцаў Пятром Цвікерам у 1393–1394 гг. : “У годзе Божым 1391, 4 верасня, ніжэйзапісаныя былі рэктарамі секты вальдэнсаў: першы Мікалай з Польшчы, таксама Ян з Польшчы, сын нейкага селяніна, ... [далей яшчэ 10 імёнаў сялян і рамеснікаў з Германіі і Венгрыі]. Сярод іх былі апосталы, магістры і браты”. Палякі ў гэтым спісе запісаны ў міністры (рэктары). Якія былі іх абавязкі – сказаць цяжка. Можна толькі выказаць меркаванне, што гэта былі вандроўныя прапаведнікі, як і ў італьянскіх і французскіх вальдэнсаў. Але сам факт іх існавання сведчыць пра сталую традыцыю вальдызму на польскіх (назва “Сілезія” ў дакуменце не сутракаецца) землях. Побач

прысутнічаюць і іх прафесіі: шавец, кравец, каваль, селянін. Калі прагледзець іншыя манускрыпты, дзе сустракаюцца прафесіі вальдэнскіх магістраў, то мы ўбачым ткачоў з ваўняных нітак і шоўку, але пераважаюць краўцы і шаўцы з сялянскіх сем'яў, маецца сын млынара і сын капелюшовага майстра.

Далей прыводзіцца апісанне звычайў вальдэнсаў:

Яны мелі такое жыццё і зварот: спачатку трымаюцца яны тры ці чатыры дні на тыдні на хлебе і вадзе, акрамя тых, хто выпраўляецца ў цяжкую дарогу ці займаецца цяжкай працай, і так яны робяць са сваімі падначаленымі, каб сэрцы іх нападзіліся чысцінёй. Таксама сем раз на дзень моляцца; Старишы пачынае малітву і робіць яе доўгай ці кароткай у залежнасці ад таго, чаго мяркуе дасягнуць, і астатнія трымаюцца яго ў малітве. Таксама апранаюць яны сціпла адзенне і выпраўляюцца ў дарогу па двое, старэйшы з малодшым, які ідзе за ім. У словах яны сціплыя, падману і клятвы, а таксама брыдкіх словаў пазбягаюць. Старанна выхоўваюць у сваіх падначаленых неабходнасць быць уважлівымі і асцярожнымі. У большасці сваёй яны непісьменныя і неадукаваныя. Але дзейнічаюць яны разборліва і дасягаюць поспеху: Калі старэйшыя абдумваюць [прыняць да сябе] якога-небудзь маладога [у сэнсе прышлага чалавека], або народжанага ў секце.... Тады выбіраюць для яго каго-небудзь з магістраў, які будзе вадзіць яго з зямлі ў зямлю і з месца ў месца напрацягу аднаго ці двух гадоў. Нарэшце прывядзе яго да іх савету ці капітулу, які мае звычку праводзіцца ў вялікім кірмашовым горадзе, куды прыходзіць шмат людзей, каб самі яны паміж імі маглі схвацацца. Паўсюль ходзіць у прысутнасці магістра і тады пытаецца пра тое, ці падабаецца яму такое жыццё і ці хоча быць адным з іх братаў, калі той адказвае так, то ўваходзяць самі ў пакой ці ў іншае месца, дзе маглі б сабрацца ўсе магістры і члены іх секты. Ён спавадаецца ва ўсіх сваіх грахах, тады самы разумны з іх праводзіць таінства і азучвае сем артыкулаў веры, у якія яны надта вераць. Зрабіўшы гэта, пытаецца ў яго, ці верыць ён. Адказвае, што так; тады даручае яму прынесці сябе ў ахвяру і прысвяціць сябе чысціні да самай смерці. І той адказвае: так я абяцаю рабіць гэта наколькі магу з Божай ласкі і наколькі мне дазволіць тленая чалавечая натура. Далей абяцае, што не будзе багата жыць ад працы рук сваіх, але будзе жыць з міласціны да самай смерці, і вандраваць блізка і далёка, куды ён будзе пасланы, не звважаючы на перашкоды. Таксама абяцае, што хоча мець вялікага даверу да бацькоў сваіх і да ўсіх родных сваіх, і да яшчэ якіх-небудзь дамашніх. Таксама, што не павінен у хвіліны смерці ці небяспекі ратаваць сябе з дапамогай ілжывай клятвы. І пасля таго, як згодзіцца і ўрачыста паабячае вышэйсказанае, тады ўкленчвае і магістры, і старишыя ўскладаюць рукі яму на галаву, і праз гэта пацвярджаюць яго права прымаць споведзь у падначаленых сваіх, і рабіць іншае, што звычайна робіцца. Пасля гэтага падымаецца і, падняўшы, бачыць магістраў, якія стаяць па парадку, і прымае ад кожнага з іх асобнае ўхваленне, і хто-небудзь з іх кажа яму: вітаем вас, добры брат, цяпер ты пасвечаны ў нашу веру найвялікшых апосталаў....

Таксама ёсць некаторыя артыкулы веры вальдэнсаў, які супярэчаць каталіцызму, і першае – гэта што выслухоўваюць споведзі не трэба ні ў царкве, ні пасвечанымі [у сан]. Прапаведуюць яны ў месцах таемных і прыватных. Таксама яны адмаўляюць Чысцей, кажучы, што пасля смерці ёсць дзве дарогі для любога чалавека, ці што катэгарычна кожны альбо ўздываецца на неба, або спускаецца ў пекла. Таксама [адмаўляюць] звон, вігілы, месы, міласціну і любыя іншыя царкоўныя дзеянні на карысць памерлых [17, S. 367–369].

Свае дасканалыя веды Пётр Цвікер атрымаў падчас актыўнай інквізіцыйнай дзейнасці ў Цэнтральнай Еўропе: ад Балтыйскага мора да Аўстрыйскіх Альпаў. За гады вышуку ім было апытана больш за 15.000 нямецкамоўных ерэтыкоў-вальдэнсаў [20, р. 1]. Паміж 1392 і 1394 гг. ён узначальваў інквізіцыйны трыбунал у польскім горадзе Шчэцыне (Памор'е), дзе першы раз секта ўзгадваецца пад 1366 г. [13, s. 9]. Падчас вядзення працэсу было выкрыта і выклікана на допыт 443 вальдэнсы. Адметна, што па выніках быў вынесены толькі адзін смяротны прысуд, астатнія вярнуліся (або зрабілі выгляд) у лона каталіцкай царквы. Цікавае выклікае не толькі колькасць вальдэнсаў у Памераніі напрыканцы XIV ст., але і даўнасць іх поглядаў – адна васьмідзясяцігадовая арыштаваная засведчыла свой удзел у секце з сямнаццаці гадоў [13, s. 11], а гэта значыць з 20-ых гг. XIV ст., што ўскосна дае самую раннюю (з вядомых) дату з'яўлення вальдэнсаў у Паўночна-Заходняй Польшчы.

На падставе аналізу актавых матэрыялаў мы можам атрымаць шматлікія звесткі датычна ўнутранага ладу і вераванняў вальдэнсаў. Арганізацыйна кожная невялікая абшчына мела свайго скарбніка. Гэта была другая прыступка ў агульнай іерархіі секты. На першым месцы стаялі “ерэсіярхі” з інквізіцыйных падручнікаў – вандроўныя вальдэнскія прапаведнікі, апосталы/магістры, “дасканалыя”, якія строга прытрымліваліся біблейскага жыцця, не мелі сям'і і праводзілі жыццё ў падарожжах, прапаведуючы слова Божае [21, S. 79]. У іх адсутнасць на месцах усімі справамі абшчыны заведвалі скарбнікі. Грошы, сабраныя імі, ішлі на ўтрыманне вышэйадзначаных ерэсіярхаў (бо тыя не мелі права працаваць рукамі і жылі выключна на міласціну) і найбольш бедных членаў абшчыны. Акрамя абшчыны, арганізацыйнай адзінкай магла з'яўляцца “малітоўная група”. Вальдэнсы пражывалі больш у аўтаномных вясковых зонах, дзе прыродныя ўмовы (асабліва ў зімовы перыяд) дазвалялі ім заставацца ў адноснай небяспецы ад інквізіцыі.

Паказальныя і імёны апытаных вальдэнсаў – пераважна ўсе яны носяць германскія, а не славянскія прозвішчы.

Пры абсалютнай перавазе жанчын у секту ўваходзіла вялікая колькасць мужчын. Гэта былі мяшчане, рамеснікі (з вялікай удзельнай вагой менавіта вясковых рамеснікаў) і дробныя купцы (крамнікі, карчмары). Было заўважана нават некалькі рыцараў. Аснову, аднак, складалі сяляне і іх парабкі абоіх палоў.

З апісанага сацыяльнага складу некаторыя аўтары робяць выснову, што прычынай ерасі быў не толькі і не столькі крызіс феадальнай сістэмы, колькі крызіс каталіцкай царквы [13, р. 14]. Распусныя паводзіны нямецкага кліру выклікалі нараканні з пачатку Высокага Сярэднявечча і неўзабаве пасля апісаных падзей прывялі да ўзнікнення гусіцкага руху.

Побач з вынікамі працы Пятра стаіць “Tractatus bonus contra haereticos et de eorum inquisitione” інквізітара Яна з Глівіцы (горад у Сілезіі). Напісаны ў 1399 г. ён апавядае пра вальдэнсаў і бегардаў [22]. У ім паўтараецца спіс вальдэнскіх магістраў Пятра Цвікера, праўда, пад датай 19 красавіка 1393 г. (на паўтары гады пазней).

Цікавыя звесткі ўтрымліваюцца ў адным з Вроцлаўскіх манускрыптаў: для ўсёй нямецкамоўнай вальдэнскай зоны існаваў глава ўсіх Апосталаў, т.зв. “supremus”. У XIV ст. ім і з’яўляўся Ганс з Польшчы, сын нямецкіх сялянцаў, якія перасяліліся на польскія землі на пачатку стагоддзя.

Унікальны спіс вальдэнскіх памылак дае нам манускрыпт, знойдзены ў бібліятэцы Семінарыі г. Пелпліна (побач з Гданьскам), былога цыстэрцыянскага кляштару. Кодэкс датуецца 1394 г., але можа быць створаны і крыху пазней, на рубяжы XIV і XV ст. На 45 лісце кодэкса прыводзіцца спіс з 14 памылак (15-я неразборліва):

Ліст. Далей змешчаны артыкулы ерэтычнай секты вальдэнсаў.

– *Першае, што малітвы, пасты, міласціны, царкоўныя святкаванні і іншыя добрыя справы такога плану толькі перад Богам, а не перад праведнай і бездакорнай Маці Божай Марыяй ці іншымі святымі належна ўзносіць хвалы, славу і гонар.*

– *Другое, што пасля гэтага дыцця няма ніякага Чыстца, але толькі два (увага) іляхі: добрых неадкладна да вечнага жыцця, а дрэнных – да смерці.*

– *Трэцяе, што заступніцтва царквы за памерлых нічога не дае.*

– *Чацвёртае, што ўсялякая клятва, ці то ў судзе, ці то па-за ім, любым чынам здзейсненая, з’яўляецца грахам.*

– *Пятае, што ўсе забойствы, у тым ліку і асуджаных злачынцаў, зробленыя любым чынам, з’яўляюцца грахам.*

– *Шостае, што папскія і епіскапскія індальгенцыі нічога не даюць.*

– *Сёмае, што царкоўныя песнапенні нічога не вартыя.*

– *Восьмае, што царкоўнае пахаванне нічога не дае.*

– *Дзевятае, што ні бласлаўлёная вада, ні соль, ні свечкі, ні пальмовыя галінкі, ні травы, ні ежа, ні попел нічому не спрыяюць, гэта значыць прамаўленне словаў асвячэння нічога не паляпшае.*

– *Дзесятае, што біскупскі ўбор, а менавіта інфула, курватура, каліга, сандалі і іншае начынне яго не з’яўляецца неабходным, ні таксама арнат, у царкве для правядзення службы.*

– *Адзінаццатае, што выява распяцця і Дзевы Марыі, а таксама выявы іншых святых не з’яўляюцца аб’ектам пакланення.*

– *Дванаццатае, што царкоўныя пасвячэнні і штогадовыя службы ні для чаго не прыдатныя.*

– *Трынаццатае, што адлучэнні папы, біскупаў ці судоў царкоўных прэлатаў не звязваюць сэрца Божэа.*

– *Чатырнаццатае, што гэта секта вальдэнсаў мае сапраўдную веру і толькі яна [далей неразборліва] [23, р. 39–40].*

Дакладных копіяў гэтага кодэкса нідзе няма, сустракаюцца толькі некаторыя падабенствы. У параўнанні з некаторымі іншымі кодэксамі для чатырнаццатага пункта можа выглядаць наступным чынам: “Гэта секта вальдэнсаў ёсць адзіная і праўдзівая ў веры каталіцкай, па-за якой ніхто не зможа выратавацца”. Такое ж стаўленне сустракалася і ў “шчэцынскіх” вальдэнсаў. Наконт магчымасці выратавання па-за іх царквой для “чужынцаў” (fremden) погляды разыйшліся [24, р. 49]. Але паказальна, што гэтыя ерэтыкі ўжо не ведалі апостальскага сімвалу веры, уживаючы свой, створаны на аснове першага сімвалу веры самога Вальдо ад 1179–08 гг. [23, р. 79–80].

Паасобку амаль кожны пункт знаходзіць паралелі ў выніках допытаў Цвікера.

Я спытаў яго, ці моліцца ён за душы памерлых верных, ён адказаў, што не, і ён сказаў гэта таму, што пасля гэтага жыцця ёсць толькі 3 дарогі, а чыстца няма... І я запытаў яго, ці верыць ён, што яго секта мае сапраўдную каталіцкую веру, і па-за яе межамі ніхто не выратаецца, і ён адказаў, што так, таму што так казалі яму ерэсіярхі [21, S. 79-80].

... і верыла, што ўсе клятвы ёсць смяротны грэх... [21, S. 117].

Я спытаў яго, ці верыць ён, што лепш праводзіць службы пад царкоўныя спевы ці проста ў маўчанні, адказаў, што чуў, што лепш рабіць гэта ў маўчанні [21, S. 120].

... яна была спытана, ці верыць яна ў карысць індальгенцый, адказала, што не, таму што казалі, што гэта прыдуманая з-за сквапнасці кліру, і тое ж самае з адлучэннем [21, S. 124].

... і што бласлаўлёная вада, соль, попел і т.д. не вартыя даверу... [21, S. 131].

... пасты... і святы... толькі ў хвалу Бога, а не святых... [21, S. 120].

... уборы святароў і епіскапаў лічыў за раскошу... не верыў у паломніцтва ў Рым ... верыў, што добра хаваць і ў полі, і на могілках ... і што цалаванні рэліквіяў нічому не спрыяюць... [21, S. 156].

... верыў, што ніякія заступніцтва царквы за памерлых не будуць карыснымі... не верыў, што нават злачынцаў можна забіваць без граху... [21, S. 173].

Таму магчыма, што Пелплінскі кодэкс уяўляе сабой кароткі канспект яго інквізіцыйнай работы.

Маштабнасць прысутнасці вальдэнсаў на Польскіх землях, і, у прыватнасці, у Сілезіі напрыканцы XIV – пачатку XV ст. паказвае аналіз манускрыптаў з архіва Вроцлаўскага ўніверсітэта. Дамініканцы-інквізітары вызначанага перыяду мелі выдатную падборку антыерэтычных, у большасці сваёй антивальдэнскіх, трактатаў⁵. Асаблівай увагі варта наўнаць “Артыкулаў секты вальдэнсаў”, запісаных у 1393 годзе інквізітарамі Марцінам Пражскім і вышэйадзначаным Пятром Цвікерам. Гэты тэкст з невялікімі рэгіянальнымі асаблівасцямі меў хаджэнне ў вялікім рэгіёне Памор’я – Германіі – Аўстрыі – Чэхіі – Сілезіі. Артур Шыманьскі вылучае нават асобны ад нямецка-аўстрыйскага і пражскага сілезска-лужыцкі тып, што толькі падкрэслівае актуальнасць вальдэнскага пытання на тэрыторыі Польшчы ў вызначаны перыяд.

У гэтай бібліятэцы знойдзены кодэкс чэшскага паходжання, які змяшчае апісанне “памылак” вальдэнсаў і з’яўляецца па сутнасці працягам кодэксу Пелплінскага.

Чатырнаццаатае, што гэта секта вальдэнсаў ёсць адзінай каталіцкай, і чалавек праз інае не зможа ўратавацца.

Пятнаццаатае, што яны кажуць, што папа – глава ўсіх ерэсіяхаў.

Сямнаццаатае кажуць кардыналы, архібіскупы, біскупы, імператары, каралі, прынцы і князі, а таксама ўсе судзі духоўныя і свецкія разам з усімі клірыкамі і прэсвітэрамі з’яўляюцца ачышчанымі ад грахоў, у гэта яны вераць і даказваюць, і змагацца супраць гэтай секты немагчыма.

Сямнаццаатае – яны не вераць у таінства канфірмацыі, таму што канфірмацыю, як яны лічаць, дазволена рабіць аднаму Богу, а не іншым.

Васемнаццаатае кажуць што не трэба прамаўляць аніякія малітвы, акрамя Ойча наш.

Дзевятнаццаатае кажуць, што кожнае слова ішмы, і кожны строй, зроблены спецыяльна для ішмы, ёсць памылковымі, як і бласлаўляючыя словы святара.

Дваццаатае, што працэсі ў Дзень Цела Хрыстова і іншых святаў, якія ўрачыста святкуюцца хрысціянамі, яны называюць смешнымі і марнымі. Таксама на свечкі, што запальваюць хрысціяне, Яны скардзяцца [25, s. 88].

Напрыканцы XIV ст. вядома таксама пра прыкладна 400 вальдэнсаў у камінскай дзяцэзіі, што падпарадкоўвалася познаньскаму біскупу [18, p. 187].

Нягледзячы на адносна вялікую колькасць згадак пра ерэтыкоў у Польшчы, усе яны не датычацца напamую непасрэдна палякаў. Амаль усе вальдэнсы, заўважаныя ў Польшчы ў акрэслены перыяд, з’яўляліся нямецкімі перасяленцамі [3, p. 111]. Масавых народных ерэтычных рухаў у самой Польшчы да пачатку XV ст. не назіралася [11, s. 6]. Некаторыя даследчыкі на падставе палемічнага твору Пятра Цвікера ўвогуле адмаўляюць існаванне вальдэнсаў на тэрыторыі Польшчы, за выключэннем Памор’я і Сілезіі, але сучасны англійскі навукоўца Пётр Білер пераканаўча даказаў, што пры яго напісанні інквізітар ставіў перад сабой мэту абвяржэння “апостальства” вальдэнсаў, таму наўмысна заніжаў лічбы і скажаў факты. Інквізітары ўвогуле імкнуліся паказаць раздробленасць і слабую геаграфічную распаўсюджанасць ерэтыкоў, каб падкрэсліць адзінства і ўніверсальнасць рымскай каталіцкай царквы [26, p. 41–43]. Гэта абазначае, што яшчэ магчымы новыя знаходкі, якія дазваляць дакладна выявіць вальдэнсаў у іншых польскіх рэгіёнах.

Веравучэнне вальдэнсаў

З усіх прыведзеных вышэй крыніц большасць з’яўляюцца простымі ўзгадкамі і разрозненымі данымі пра вальдэнсаў на тэрыторыі сучаснай Польшчы, і толькі матэрыялы, пакінутыя інквізітарам Пятром Цвікерам, а таксама Пелплінскі кодэкс даюць нам магчымасць скласці ўяўленне пра веравызнанне вальдэнсаў. Паспрабуем скласці яго кароткае рэзюмэ:

- толькі вера секты вальдэнсаў ёсць спраўднай верай, па-за якой выратаванне немагчымае;
- секта мае сваіх святароў, для якіх не патрэбна каталіцкае пасвячэнне ў сан;
- адзінай правільнай малітвай з’яўляецца Ойча наш, скіраваны да Бога, Маці Божай і святым маліцца не варта (хоць сам па сабе іх аўтарытэт не адвяргаецца);
- нядзейсныя малітвы за памерлых і міласціна, бо Чыснец не існуе;
- уся царкоўная іерархія, святы, абраднасць і строі – бессэнсоўныя, як і таінства канфірмацыі, індальгенцыі і анафемы;
- клясціся і выкарыстоўваць гвалт недапушчальна.

Заклучэнне. Прамыя звесткі пра існаванне вальдэнсаў на тэрыторыі Польшчы з’яўляюцца толькі ў апошняй трэці XIV ст. Абапірацца на сведчанні больш позніх аўтараў-вальдэнсаў нерацыянальна з-за іх імкнення зрабіць сваю гісторыю больш старажытнай і ўзвесці яе да часоў Апосталаў. Звесткі інквізітараў, запісаныя больш чым праз два стагоддзі пасля мяркуемых падзеяў, таксама можна прымаць толькі ў якасці ўскосных. Адзіным шляхам (акрамя пошуку новых крыніц) бачыцца аналіз вераванняў гэтых неідэнтыфікаваных ерэтыкоў (як было зроблена ў выпадку з Пятром Піранэнсісам) і супастаўленне іх з ужо вядомымі тагачаснымі вальдэнскімі тэзісамі з сумежных земляў.

У гісторыі вальдэнсаў Польшчы, які і сумежнай Чэхіі, памежнай датай з’яўляецца распаўсюджанне ідэяў Яна Гуса, карані якіх можна шукаць у вальдызме [27, p. 119]. За кошт многіх агульных рысаў у веравучэнні гэтыя два рухі вельмі моцна ўплывалі адзін на аднаго, што прывяло да сімбіёзу [13, s. 28] і зменаў у дактрыне вальдэнсаў [24, p. 50].

⁵ Падрыязней гл. [25].

ЛІТАРАТУРА

1. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae // A. Voček. – Olomouc :Typographia Aloysii Skamitzl, 1841. – V. III. – 412 S.
2. Palacký, Fr. O stycích a pomeru sekty waldenske k nekdejsim sektam w cechach / Fr. Palacký // Casopis Musea král Ceského. – 1868.
3. Cegna, R. Eresie e movimentireligiosi in Polonia e in Boemia-Moravia nelMedioevo (Repubblica Ceca) / R. Cegna // BollettinodellaSocietà di StudiValdesi. – F. 174. Torre Pellice: Società di StudiValdesi, giugno 1994. – P. 109–125.
4. Blair, A. History of the Waldenses: with an introductory sketch of the history of the Christian Churches in the south of France and north of Italy, till these churches submitted to the pope, when the Waldenses continued as formerly independent of the papal see / A. Blair. – Edinburgh, 1832. – 544 p.
5. Comba, E. Storia dei valdesi / E. Comba. – Torre Pellice (Torino) : Libreria Editrice Claudiana, 1950. – 379 p.
6. Annales Lubenses / W. Arndt // MGH. – SS. 19. – 1866. – 772 S.
7. Breve chroniconSilesiae / Hg. von G. A. Stenzel // ScriptorumRerumSilesiacarum. – Breslau, 1835. – Bd. 1. – 528 S.
8. Kotełko, S. ŚridniowieczneherzjęwŚwidnicy [Электронны рэсурс] / S. Kotełko. – Рэжым доступу: <http://um.swidnica.pl/media/Encyklopedia/czescV.pdf>. – Дата доступу: 30.04.15.
9. Codex DiplomaticusSilesiae. – Breslau, 1862. – T. 5 : Das Formelbuch des Domherrn Arnold von Protzan. – 356 S.
10. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae / J. Chytil. – Brno : Franz Gastls, 1854. – VI. – 538 S.
11. Bylina, S. WizerunekheretykawPolscepóźnośredniowiecznej / S. Bylina // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – Wrocław : ZakładNarodowyim. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985. – T. 30. – P. 5–24.
12. Propago, D. Hyacinthi thavmatvrgi Poloni, seu De rebus praeclare gestis in Prouincia poloniae Ordinis Praedicatorum commentarius / D. Propago // A. Bzowski. – Venetiis : apudSocietatemMinimam, 1606. – 69 p.
13. Rymar, E. Waldensiz "kacerskich" okolicChojnyw XIV–XVwieku / E. Rymar // RocznikChojnenski: Pismohistoryczno-społeczne. – V. 1. – 2009. – 180 p.
14. Ogórek, M. Przyczajonywaldens, ukrytykatar [Электронны рэсурс] / M. Ogórek. – Рэжым доступу: <http://historia.focus.pl/swiat/przyczajony-waldens-ukryty-katar-1012>. – Дата доступу: 30.04.15.
15. Flacius, M. CatalogustestiumVeritatis [Электронны рэсурс] / M. Flacius. – 1556. – Рэжым доступу: http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenahist/autoren/flacius_hist.htm. – Дата доступу: 30.11.14.
16. Tutelarissilesiae seu de vita rebusque praeclare gestis B. Ceslai Oorovansii, ordinis Praedicatorum commentarius / A. Bzowski. – Cracoviae, 1608. – 32 p.
17. Döllinger von, I. Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters / I. von Döllinger. – München, 1890. – 737 S.
18. Dobrowolski, K. PierwszesektyreligijnewPolsce / K. Dobrowolski, K. Chodynicki // ReformacjaPolsce. – Warszawa : PolskaKsiążnicaPomocySzkolnych, 1921. – P. 160–211.
19. CatalogusabbatumSaganensium / Hg. von G. A. Stenzel // ScriptorumRerumSilesiacarum. – Breslau, 1835. – Bd. 1. – 528 S.
20. Petreman, Ch. Peter Zwicker: A Fair but Fervent German Inquisitor [Электронны рэсурс] / Ch. Petreman. – 2012. – Рэжым доступу: https://www.academia.edu/7519093/Peter_Zwicker_A_Fair_but_Fervent_German_Inquisitor. – Дата доступу: 30.04.15.
21. Kurze, D. QuellenzurKetzergeschichteBrandenburgs und Pommerns / D. Kurze – Berlin : Gruyter, 1975. – 390 S.
22. Cegna, R. La condizionedelvaldismo secondo l'inedito "Tractatus bonus contra haereticos" del 1399, attribuibileall'inquisitoredellaSlesia Giovanni di Gliwice / R. Cegna // I Valdesi e l'Europa. –Torre Pellice, 1982. – P. 39–65.
23. Cegna, R. Il Valdismomedievale come religionpenitenziale / R. Cegna // BollettinodellaSocietà di StudiValdesi. – F. 150. Torre Pellice: Società di StudiValdesi, dicembre 1981. – P. 37–48.
24. Cegna, R. Il Valdismo del '300 come alternativeallachiesa di Roma / R. Cegna // BollettinodellaSocietà di StudiValdesi. – F. 148. Torre Pellice: Società di StudiValdesi, dicembre 1980. – P. 49–56.
25. Szymański, J. "ArticuliseWaldensium" natleantyheretyckichzbiórówrękopiśmiennych BibliotekiUniwersytetuWrocławskiego / J. Szymański // StudiaŹródłoznawcze. – Warszawa : WydawnictwoDiG, 2004. – S. 85–96.
26. Biller, P. Bernard Gui, Peter Zwicker, and the geography of Valdismo or Valdismi / P. Biller // BollettinodellaSocietà di StudiValdesi. – F. 200. Torre Pellice: Società di StudiValdesi, giugno 2007. – P. 31–43.
27. Cegna, R. Eresie e movimentireligiosi in Polonia e in Boemia-Moravia nelMedioevo (Repubblica Ceca) / R. Cegna // BollettinodellaSocietà di StudiValdesi. – F. 174. Torre Pellice: Società di StudiValdesi, giugno 1994. – P. 109–125.

Пасмыніў 30.03.2016

THE FEATURES OF APPEARANCE, SPREAD AND DOCTRINE OF THE WALDENSES IN THE TERRITORY OF PRESENT-DAY POLAND

A. VALODZINA

The stages of the heretical Waldensian movement appearance and its spread across the territory of present-day Poland before the Hussites penetration are considered by the author. The first mentions of heretics in papal antitheretic bulls, medieval chroniclers and inquisitorial materials are analyzed. A brief description of the social structure (artisans, peasants and merchants) of the Waldensian movement and the ethnicity of its members (mostly immigrants from the German-speaking territories with their families) is given. The doctrinal peculiarities of Polish Waldenses, such as rejection of the oath, authorities' violence, indulgences, excommunications and prayers for the dead and church burials, Purgatory, worship relics etc. are described in detail (via quotes from Latin sources, translated for the first time in the Belarusian language by the author).

Keywords: Waldenses, heretics, heretical movement in Poland, Peter Zwicker, inquisition in Poland.